

Яніна Грыневіч,

**Магістрант Інстытута падрыхтоўкі навуковых
кадраў Нацыянальнай акадэміі навук Беларусі**

БЕЛАРУСКА-ЎКРАЇНСКІЯ ФАЛЬКЛОРНЫЯ СУВЯЗІ: ВОБРАЗ КАЗАКА Ў БЕЛАРУСКАЙ НАРОДНАЙ ЛЮБОЎНАЙ ПЕСНІ

Образ козака в білоруській любовній пісні мае багато інтэрпрэтацый. Він зображаецца мужнім воінам, добрым молодцем з усіма характэрнымі для яго рысамі, а такжэ персанажам з досыць нізкімі моральнымі якасцямі. Присутність образу козака в білоруськіх та ўкраінскіх любовніх піснях укажуе на фольклорны ўзаемозв'язкі між цымі народамі.

Ключові слова: любовна лірычна пісня, образ козака.

Казацтва – сацыяльная супольнасць, якая існавала ў Вялікім княстве Літоўскім (ВКЛ) у 15–17 ст. Па-першае, пад казацтвам ВКЛ трэба разумець дзве розныя, але цесна звязаныя паміж сабой з'явы: ўкраінскае (запарожскае) казацтва з к. 15 ст. да 1569 года, а таксама сфарміраваныя па-казацку атрады жыхароў Беларусі ў 17 ст.

У паўднёвых раёнах ВКЛ паступова сфарміравалася прыныцыпова новая сацыяльная група – казацтва. Тэрмін “казак” у цюркскіх мовах абазначае “вольны, свабодны чалавек”. На славянскіх землях у 14–15 ст. казакамі называлі свабодных людзей, аб'яднаных у шайкі, рознага роду авантурыстаў. Калыскай казацтва ВКЛ сталі малазаселеныя паўднёва-ўкраінскія землі, якія былі своеасаблівым буферам паміж Крымскім ханствам і зямельнымі ўладаннямі феодалаў ВКЛ. Узмацненне феодалаў прыгнёту ў ВКЛ садзейнічала прытоку на гэтыя землі беглых сялян з беларускіх паведаў. Першыя зветкі пра казацтва ВКЛ адносяцца да канца 15 ст. Пасля заключэння Люблінскай уніі 1569 і далучэння ўкраінскіх паведаў да Польскага каралеўства казацтва ў ВКЛ фактычна знікла, аднак запарожскае казацтва бесперапынна папаўнялася выходцамі з беларускіх зямель ВКЛ.

Першая спроба актывізацыі казацкага руху на Беларусі звязана са з'яўленнем у канцы 1595 г. ў ВКЛ атрада ўкраінскіх казакаў пад кіраўніцтвам С. Налівайкі, якое спрыяла паказачванню мясцовага беларускага насельніцтва, г. зн. далучэнню да казацкіх атрадаў часткі сялян, мяшчан і праваслаўнай шляхты. Нягледзячы на актыўны ўдзел беларускага насельніцтва ў паўстанні Налівайкі, працэс паказачвання на Беларусі не набыў масавага характару і з выцясненнем атрадаў Налівайкі быў спынены. Другая хваля актывізацыі казацкага руху на Беларусі звязана з разгортваннем на ўкраіне ўвесну 1648 нацыянальна-вызваленчай вайны пад кіраўніцтвам Б.Хмяльніцкага і антыфеадальнай вайны 1648--51. Са з'яўленнем атрадаў ўкраінскіх казакаў у паўднёва-ўсходніх паведах ВКЛ пачаўся працэс паказачвання беларускага сялянства, мяшчанства і часткі праваслаўнай шляхты, які набыў сапраўды масавы характар. Разам з далучэннем да атрадаў ўкраінскіх казакоў, пачалося фарміраванне ўласных паўстанскіх атрадаў, блізкіх да казацкіх. Атрады паказачаных беларускіх сялян утварыліся ў Мазыры, Рэчыцы, Ігумені, Кажан-Гарадку і Давыд-Гарадку. “У цэлым у перыяд казацка-сялянскай вайны 1648–51 мясцовыя

паказачаныя сяляне не аддзялялі сябе ад украінскіх казакоў і імкнуліся інтэгравацца ў гэтую масу”, -- піша С. Чаропка [4, с. 10]. Перамога шляхецкага войска прывяла да паражэння казацкага руху на Беларусі. Яшчэ адну спробу стварыць сапраўды беларускае казацтва зрабіў магільёўскі праваслаўны шляхціц К. Паклонскі ў 1654–1655 г. у час вайны Расійскай дзяржавы з Рэччу Паспалітай. З дазволу цара ён арганізаваў Беларускі казацкі полк, які складаўся з беларускіх праваслаўных шляхціцаў, мяшчан, сялянства і налічваў да 6 000 чалавек. Аднак адсутнасць падтрымкі мясцовага насельніцтва і эвалюцыя поглядаў К. Паклонскага прывялі да пераходу палка на бок Рэчы Паспалітай, пасля чаго Беларускі полк знік. Акрамя гэтага на тэрыторыі Беларусі дзейнічалі буйныя казацкія палкі І. Нячая і Дз. Мурашкі, а таксама шэраг дробных сялянскіх атрадаў, падобных па сваёй структуры і арганізацыі да казацкіх. Заканчэнне вайны і ўмацаванне дзяржаўнай улады паспрыяла заняпаду казацкага руху на тэрыторыі Беларусі. У 18 ст. казацкі рух на Беларусі фактычна знік.

Па-другое, пад казакамі разумелі від лёгкай кавалерыі ў войску ВКЛ, які прыйшоў на змену гусарам пасля трансфармацыі апошніх у цяжкаўзброеную конніцу. Узнікненне казацкай кавалерыі адносіцца да 16 ст. У 16 ст. казацкі рыштунак складаўся з панцыра, шышака, шаблі, сагайдака і рагаціны або сякеры. Асновай для камплектавання казацкай конніцы была дробная шляхта. Паводле рашэння соймаў з 1654 кожны павет ВКЛ павінен быў выстаўляць па чатыры харугвы, адна з якіх мусіла быць узброена па-казацку.

Такім чынам, казацтва як з’ява першапачаткова належыць да агульнай спадчыны ВКЛ, але тэрытарыяльна мае ўкраінскія карані. Яго з’яўленне абумоўлена актыўнымі ўзаемадачынненнямі, што праявілася ў выглядзе кантактаў з суседнім украінскім казацтвам, перыядычнага паказачання беларускага насельніцтва, а таксама ў наяўнасці ўласнай “казацкай” кавалерыі. Усё гэта паспрыяла ўключэнню казацтва і казакоў у беларускі гістарычны і культурны кантэксты, што, зразумела ж, знайшло адлюстраванне ў фальклору, дзе іх вобразы атрымалі шырокае распаўсюджанне і развіццё.

Казак – персанаж беларускіх песень, паданняў і казак. Асабліва шырока вобраз казака ўвасобіўся ў беларускіх народных песнях, што праявілася, па-першае, у вылучэнні казацкіх песень у асобны раздзел пазаабрадавай лірыкі, па-другое, у прысутнасці гэтага вобраза ў іншых групах, а менавіта сярод любоўных лірычных песень.

Казак у народным усведамленні “сам бяленькі, вус чарненькі”, “шчэ маладзенькі”, мае “чорныя бровы” і “вочанькі кары”. Часам дакладна ўказваецца яго паходжанне – “з Украінанькі”, што цалкам адпавядае гістарычным рэаліям. Яго вобраз у народным уяўленні неразрыўна звязаны з вайной, небяспекай, а таму нярэдка сярод яго рыштавання ўзгадваецца шабля, што, праўда, было больш характэрна для беларускай казацкай кавалерыі, чым для ўкраінскіх казацкіх атрадаў і беларускіх паказачаных сялян. Войны, безумоўна ж, былі звязаны з вандроўным ладам жыцця, а паміж імі казак, як правіла, “хадзіў, па ўсяму свету браздзіў”, нездарма ж у любоўных песнях з казацкай тэматыкай часта ўжываюцца дзеясловы “хадзіў-блудзіў”, “блукаў”, “прыблудзіўся”. Пастаянныя пераезды і паходы абумовілі наяўнасць вернага спадарожніка казака – каня. Увогуле конь быў звязаны з

асноўнымі сацыяльнымі пластамі старажытнага насельніцтва (святарамі, ваярамі і земляробамі), якое шырока выкарыстоўвала яго ў сваёй дзейнасці. Пасля таго, як была засвоена верхавая язда (пачатак I тыс. н. э.), конь зрабіўся сімвалам ваярства, хутчэй яго вярхушкі, і ў выніку ўвайшоў у ваярскую міфалогію. “У часы позняга Сярэднявечча вобраз каня не страціў свайго месца ў фальклору ваяроў, проста змяніліся галоўныя героі – так конь выступае ў песнях аб казаках” [1, с. 253]. Такі прыгожы рамантычны вобраз чарнабровлага малойчыка не мог не прывабліваць маладых дзяўчат.

Сюжэты песень з казацкай тэматыкай вельмі разнастайныя і ўключаны фактычна ва ўсе тэматычныя групы любоўнай лірычнай песні. Безумоўна ж, вялікая колькасць твораў прысвечана ўзаемнаму каханню казака і дзяўчыны. Сэрца казака было здатным на шчырае, узаемнае каханне. У час доўгіх вандровак ён нярэдка сустракаў дзяўчыну і з першага погляду мог пакахаць яе (“А ў полі дуб, дуб” [2], “Ой у лузе каліна стояла” [2] і інш.). Дзяўчына прымушала казака дабівацца яе кахання, бо баялася яго здрады, але той абяцаў: “– Я не ўбіў нават пташкі маленькай, я не здраджу табе маладзенькай”. Вельмі паэтычна, пры дапамозе псіхалагічнага паралелізму, апісваецца каханне казака з дзяўчынай: “Як мы любіліся – дубы хіліліся, як мы перасталі – дубы роўна сталі” [6]. Казак гаворыць пра сілу свайго пачуцця адкрыта і шчыра: “Тады пазабуду, як у зямлі буду”. Асобае месца ў гэтай групе займаюць песні пра дзяўчыну, якая пусціла казака начаваць, але ўранку не пабудзіла яго, хаця “ужо й лебедзі даўно пракрычалі, ужо і пеўні песні праспявалі, ужо і казакі на коні паселі” (песня “Хадзіў-блудзіў казак па даліне” [6] і яе варыянты). Такім учынкам яна вельмі шкодзіла каханаму і ён ў распачы прамаўляў: “– Дзяўчыначка, што ж ты мне зрабіла, цяпер мяне навекі згубіла! Схавай мяне ў вішнёвым садочку, выкапай мне глыбоку магілу, пасадзі мне ў галоўках каліну, прыйдзе ка мне родны бацька, маці, будуць нада мною каліну ламаці, будуць мяне век успамінаці” [2]. На шляху ўзаемнага кахання нярэдка ўзніклі і іншыя больш сур’ёзныя перашкоды. Па-першае, вельмі часта ўзаемнае каханне перапынялася вайной (“Пад ялінаю, пад зялёнаю сівы конь разыграўся” [8], “Паваяў вецер па стэпах” [6], “А ў полі жыта капытамі збіта” [8] і інш.). Казак пакідаў прышлюбную дзяўчыну не жонкай, не ўдавой і не вольнай дзяўчынай (“Пад ялінаю, пад зялёнаю сівы конь разыграўся”). Ён абяцаў вярнуцца і пабрацца шлюбам з ёй, а пакуль прасіў маці прыняць дзяўчыну з дзіцём. Маладая дзяўчына разумела ўвесь цяжар свайго становішча: “– А ты паедзеш, мяне пакінеш, як ластаваньку ў стрэсе, ой, не пражыла жадна прашанька без таварыша ў лесе. А ты паедзеш, мяне пакінеш без хлеба і солі – пацяшаюцца лютыя ворагі маёй няшчаснай долі. А ты паедзеш, а ты паедзеш сіваю кабылаю, мяне пакінеш, маладзенькую, з малой дзяцінаю. А ты паедзеш, мяне пакінеш, а я, бедная, плачу, выплачу вочы, як удзень, так і ў ночы, сцежаныкі не ўбачу”. Адказ дзяўчыны каханаму настолькі паэтычны і шчыры, што не ўзнікае сумневаў у глыбіні пачуццяў абаіх герояў, але ж рэчаіснасць уносіць у адносіны закаханых свае праўкі. Часцей мы сустракаем песні, у якіх вельмі паэтычна апісваецца гора дзяўчыны над цэлам забітага казака: “– Цяпер я стала сірата, не маю я радзіны, мой мілы з бою тут упаў... Ах, Божа мой адзіны”. У гэтай песні (“Паваяў вецер па стэпах”) гаворка вядзеца пра сечавага казака, а менавіта пра таго, хто быў у ваенна-палітычнай арганізацыі ўкраінскіх казакоў, казацкай

республіцы – Запарожскай Сечы. Увогуле ўпамінанне сечаваых казакоў у беларускай любоўнай лірыцы з’яўляецца нетыповай з’явай. У такіх песнях казак, як правіла, выступае мужным і адважным ваяром.

Па-другое, каханне маладых перапынялася з-за нязгоды бацькоў на шлюб (“Любіў казачэнька” [2], “Ой, там за гарамі сняжок бялюсенькі” [2] і інш.). Такі матыў вельмі характэрны для любоўнай лірыкі беларусаў. Разлука з каханым малюецца як самае вялікае гора, як трагедыя. Казак вырашае памерці, бо не ўяўляе сабе жыцця без мілай: “Пайдзі на магілу, сабе дол капаці”. Дзяўчына падтрымлівае яго выбар: “– Капай казачэнька, капай шырачэнька, можа й я прылягу пры тваім бачэньку”. Ва ўяўленні закаханых “лепш у моры патанаці, чым з нялюбым шлюбам браці”.

Па-трэцяе, сацыяльная няроўнасць вельмі часта становілася сур’ёзнай перашкодай любоўным пачуццям хлопца (казака) і дзяўчыны, паколькі пасаг меў вызначальнае значэнне пры заключэнні шлюбам. Колькасць такіх песень даволі вялікая (“Рана сонца ўсходзіць” [2], “Зялёная арэшына” [2], “Лугам іду, каня вяду” [2] і інш.). Казак кахае бедную дзяўчыну, але яна цудоўна ўсведамляе рэаліі вясковага жыцця і не бачыць перспектывы для шлюбам: “Забывайце вочы, мілага ласканне, бо я добра знаю, не будзе кахання”. Некаторыя песні паказваюць, што сапраўднае каханне казака не магло быць разбурана з-за няроўнасці: “– Як я зніму жупаніну, да надзену свіціну, я ўсё цябе, сэрца маё, любіць не пакіну”. Але ж не толькі багатым малююць казака народныя песні: нярэдка шлюбам перашкаджала яго беднасць (“Не хадзі, казача, па-над берагамі” [2] і інш.).

Па-чацвёртае, нагаворы ворагаў таксама маглі разлучыць закаханых (“Як чуў да пачуў сізы галубчак, сеўшы на тычыне” [2], “Ой у лузе, у лузе зялёны барочак” [2], “Ой, гаю мой, гаю, гаю зеляненькі” [2] і інш.). Вельмі кранальна гучаць у такіх песнях словы казака, для якога разлука з каханай азначае канец жыцця: “– Памру, памру, міла, а ты будзеш жыць, а ты будзеш жыці. На маю магілку не будзеш хадзіці, не будзеш хадзіці. Не будзеш хадзіці, да й мяне любіці, да й мяне любіці”.

Тым не менш, не заўсёды дзяўчына адказвае ўзаемнасцю на пачуцці казака, нярэдка яна прымушае яго пакутаваць ад няшчаснага кахання (“Спіўся казак спіўся” [2], “На дубочку на вяршэчку” [2], “Няма ў свеце так нікому, як казаку маладому” [2] і інш.). У гэтай групе песень вельмі часта сустракаецца дамінуючы ў беларускай лірычнай песні матыў “долі-нядолі”. У песнях такога тыпу вобраз казака набліжаны да вобраза любога іншага “бел-малойчыка” з адпаведнымі рысамі, якасцямі і праблемамі.

Найбольш шырока вобраз казака прадстаўлены ў тэматычнай падгрупе песень, якія апавядаюць пра здраду ці ашуканы дзявочы давер. З. Я. Мажэйка, аналізуючы песенны рэпертуар Беларускага Палесся, піша, што “лірычныя песні з казацкай тэматыкай вельмі характэрны для Палесся. Разам з песнямі пра каханне яны складаюць больш за 60% усіх непрымеркаваных песень” [7, с. 97]. Разам з гэтым яна паказвае, што там “асабліва шырока бытуюць песні пра падманутую казаком дзяўчыну” [7, с. 97]. Вельмі часта мы сустракаемся з песнямі, у якіх апавядаецца пра тое, што “любіў казак дзеўку, цяпер пакідае” або “а цяпер пакідае, сабе другую бярэ” (“Ляцязь гусі з Белай Русі” [2], “Ой, у лесе клён дзерава росла” [2], “Варкаваў, брукаваў сівы галубок” [2] і інш.). Падманутая дзяўчына наракае на лёс і канстатуе: “Ты, казача маладзенькі, няма праўданыкі ў цябе”. Вельмі часта казак, пакідаючы падманутую дзяўчыну, прызнаецца, што ўжо мае жонку і нават “дзетачак двое”

(“Касіў казак сена” [2], “Сонца нізенька” [2] і інш.). Дзяўчына баіцца здрады казака і непакоіцца за свой лёс і гонар, а таму гаворыць: “Конь укусіць, то за год загаюся, а казак здрадзіць, на век не ўтаюся”. Асабліва пакутуе дзяўчына, калі праз падман казака яна пазбаўляецца вянка (“Сіне мора зацвітае” [2] і інш.). Хітрымі спакушальнікамі маладой дзяўчыны ў такіх песнях становяцца чужаземцы, малойцы, салдацікі (жаўнерыкі), гусарыкі, казакі, прычым менавіта апошнія пераважаюць у гэтай групе. “Часцей за ўсё спакушальнікам беларускай дзяўчыны аказваецца чарнабровы паўднёвы сусед – казак з Украіны”, — мяркуе Я. Карскі [5, с. 348]. Распаўсюджаным з’яўляецца матыў падману заблукаўшай ў лесе дзяўчыны, якая сустракае казака і просіць яго вывесці яе на дарожку (“Ой, там, у лесе грыбы здрадзілі” [2], “Дзяўчыначка па бару хадзіла” [2] і інш.). Ужо ад пачатку сустрэчы дзяўчына ўсведамляе небяспеку для сваёй годнасці і папярэджвае: “Не абманеш мяне, маладую”, але ж казак аказваецца хітрэйшым: “Завёў дзяўчыну пад белу бярозу, там абмануў, не п’яну, цвярозу”. Сярод лірычных любоўных песень сустракаецца і сюжэт казака, які кліча дзяўчыну ў новую камору, пасля чаго на трэцію ноч, калі дзяўчына ўсё ж засынае, “падманвае” (“Ой, там, каля гаю” [2], “Казачэнька ўпіўся, з дарожанькі збіўся, гэі!” [2] і інш.) Паводле беларускіх традыцый дзяўчына, якая страціла цнатлівасць да вяселля, строга асуджалася бацькамі і грамадою: “А ты ж цяпер, шэльма, ні дзеўка, ні жонка, а ты ж цяпер, шэльма, чужа пагаворка”. Сама ж лірычная гераіня таксама адчувала сваю віну перад бацькамі і нарачонам: “Ах, божа, мой божа, што я нарабіла, гэі! На век я радзіну сваю засмуціла, гэі! Засмуціла бацька, засмуціла маці, гэі! Засмуціла таго, хто хацеў узяці, гэі!”. Пасля такіх любоўных прыгодаў малады казак, як правіла, знікаў з жыцця дзяўчыны: знаходзіў сабе іншую пару або ад’язджаў на чужую старану. У выніку ў дзяўчыны магло нарадзіцца дзіця, што фактычна цалкам разбурала яе далейшае шчаслівае жыццё (такую дзяўчыну не хацелі браць за муж, у лепшым выпадку яна магла выйсці замуж за ўдаўца [9, с. 476]). Матыў з’яўлення пазашлюбнага дзіця вельмі часта звязваецца з вобразам казака ў любоўнай лірыцы (“Марусенька незаможна” [2], “За гарою буйны вецер вее” [2], “Дзяўчыніца крапівіцу жала” [6] і інш.). Дзяўчына ў журбе гаворыць: “— Праз каго я, маладая, запрапала, запрапала?... Не праз людзей, не праз бога, а праз цябе, й казачэньку, маладога, маладога”. У большасці выпадкаў казак не хоча браць на сябе адказнасць за народжанне па-за шлюбам дзіця і нават спрабуе адкупіцца ад яго, а таксама з дапамогай грошай намагаецца пазбегнуць грамадскага асуджэння, што сведчыць пра яго маральныя якасці: “Дам табе карову рабую, толькі гадуў дзіціну малую! О дам табе і сем боханаў хлеба, толькі скажы на старога дзеда. О дам табе сем сівых авец, толькі скажы, што не я яго айцец”. У такой сітуацыі з-за асуджэння бацькоў, аднавяскоўцаў дзяўчына магла захварэць і нават памерці. Сярод лірычных песень існуюць варыянты, якія апавядаюць пра тое, як маладая дзяўчына пасля нараджэння дзіцяці піша ліст казаку і ён, угадаўшы праведзены разам час, вяртаецца да яе і прапануе ажаніцца з дзяўчынай (“Дзяўчынанька ціха нарабіла ліха” [6]). Яна з гонарам адмаўляецца, бо не можа дараваць яму бацькоўскага асуджэння. Даволі распаўсюджаным з’яўляецца сюжэт пра мілага, які дазваляе ад суседзяў, што ў яго каханай ёсць малое дзіця (песня “Я каліну-маліну ламіла” [2] і яе варыянты). Спярша дзяўчына спрабуе падмануць каханага і гаворыць, што

вінаватая цыгане, якія пакінулі дзіця на лаўцы, але ж потым прызнаецца: “Ой, выпаў сняжок бяленькі, начаваў тут казак маладзенькі, начаваў той казак тут тры ночы ды й пакінуў мне карыя вочы”. Вобраз казака шырока прадстаўлены ў групе песень баладнага характару пра выкраданне дзяўчыны, звязанай з гэтым страты вянка і яе наступстваў (“Зацвілі садочкі” [2], “У полі карчомка дылем дылявана” [8], “Ішоў сірата з поля, на плот пахіліўся” [8] і інш.). Песні пра выкраданне дзяўчыны з трагічнымі наступствамі для яе складаюць асобную тэматычную групу ў беларускай любоўнай песні. Яны маюць падобную структуру і кампазіцыйную будову. Першапачаткова ў лірычным творы акрэсліваецца месца дзеяння: як правіла “ў полі”, “ў полі ў карчомцы” або на “рэчцы праз мястэчка”. Казак альбо некалькі казакоў угаворваюць дзяўчыну паехаць з імі, каб займець лепшае, больш багатае і свабоднае жыццё. Часам абяцанні чарнабрывага казака або іх гурта выглядаюць напайфантастычна: “а ў нас рэчачкі мядовыя, а масточкі жалезныя” ці “да ў нас паля грашавыя, да ў нас сцірты пшанічныя, да ў нас рэчкі мядовыя, да ў нас розы цукровыя”. Маладая дзяўчына, якая шчыра верыць ім, згаджаецца і таемна пакідае бацькоўскую хату. У выніку, праехаўшы з казакамі “тры полі” альбо “мілю”, дзяўчына бачыць, што яе жорстка падманулі, і, замест шчаслівага шлюбу з казаком, яна, у лепшым выпадку, застаецца зняслаўленай сярод лесу ці ў бары ці, у горшым, – казак прапанаваў ёй выбар: вярнуцца ў родную вёску або ўтапіцца ў Дунаі. Такую сітуацыю дзяўчына, як правіла, вырашае адназначна, паколькі разумее, што яна парушыла “кодэкс дзявочай годнасці”: “– Назад не вярнуся, у Дунаі ўтаплюся: хай старэнька маці думае, што дачушка шчасце мае”. Аднак казакі могуць і больш жорстка абысціся з дзяўчынай. “Народная песня, адзначыўшы выпадкі страты вянка з-за тых ці іншых прычын, сама ўвогуле вельмі неадабральна адносіцца да такіх дзяўчын. Маецца цэлы шэраг песень, якія развіваюць міжнародны сюжэт пра пакаранне праз спаленне дзяўчыны, якая ўступіла ў сувязь з большасці выпадкаў з ваеннымі людзьмі” [5, с. 349]. Неабходна адзначыць, што паводле меркавання даследчыка Я. Карскага матыў спалення дзяўчыны вядомы толькі славянскай паэзіі [5, с. 349]. Са зместу песні добра відаць, чым могуць скончыцца для дзяўчыны легкадумныя паводзіны: “Прывязалі дзяўчо да сасны касамі. Выкрасалі агонь са шчырага каменю, Запалілі сосну з верху да карэння”. Маналог лірычнай гераіні, у сваю чаргу, падкрэслівае каштоўнасць арыенціры грамады: “– Ахто дзеці мае няхай навучае – на заходзе сонца ў карчму не пускае. Бо тая карчомка – то вялікая здрада, не адну дзяўчыну з разуманьку звяла. Не адну дзяўчыну, не адну ўдову, не адну русую, не адну чарнаброву”. Варта адзначыць, што ў песнях з падобным сюжэтам дзяўчыну прывязваюць менавіта да сасны: “Прывязалі дзяўчо да сасны касамі” ці “Прывязалі дзяўчыну к сасонцы плячыма”. Гэта, магчыма, абумоўлена памежным становішчам дрэва паміж рознымі светамі (светам памерлых і светам жывых) і адпаведае трагічнаму лёсу дзяўчыны, які вось-вось напаткае яе. У песнях такога тыпу казак мае даволі нізкія маральныя якасці, што праяўляецца ў яго паводзінах у дачыненні да дзяўчыны. Ён малюецца падманшчыкам, хітрым спакушальнікам і, увогуле, жорсткім чалавекам, які не бярэ на сябе адказнасць за свае ўчынкi.

Сярод пазаабрадавых лірычных твораў мы сустракаемся з цікавым прыкладам, праз які бацькі засцерагалі маладых дзяўчат. Усведамляючы небяспеку, якая сыходзіць ад казака, маці павучала дачку: “Каб з казакам не стаяла, белых ручак

не давала, пярсцёначкаў не мяняла, шчырай праўды не казалася” [2]. На такія словы дзяўчына з гумарам адказвала: “Мяне маці беражэ, з чапалою сцеражэ”.

Не заўсёды, аднак, дзяўчына застаецца падманутай казакамі. Сярод твораў лірычнай песні мы сустракаем цікавы сюжэт пра маладзенькую Марысю, якая падманула закаханага ў яе казака (“А ў Марысі хата на памосце” [8] і інш.). Пры стварэнні песні выкарыстоўваецца прыём градацыі, які сярод трох казакоў вылучае апошняга: найбольш шчырага і закаханага, а таксама самага рашучага: “А ў Марысі хата на памосце, хата на памосце, прыехала тры казакі ў госці. Адзін кажа: “Я Марысю люблю, я Марысю люблю”. Другі кажа: “Я Марысю вазьму, я Марысю вазьму”. Трэці кажа: “На ручніку стану, на ручніку стану”. Казак, апісаны ў песні, мае ўсе атрыбуты ваяра: каня (нават не аднаго, а трох), вострую шаблю. Лёс Марысі, якая паслала казака за трузеллем, а сама ў гэты час выйшла замуж за іншага, склаўся нешчасліва, паколькі закаханы казак не дараваў ёй здрады. У песні баладнага характару апавядаецца, што казак “Левай ручкай Марысенку водзіць, правай ручкай востру шаблю носіць. Ой, так ціха дуброва шумела, дуброва шумела, цішэй Марысі галоўка зляцела”.

Такім чынам, вобраз казака быў гістарычна ўключаны ў культурны кантэкст беларускіх зямель, што адлюстравалася ў фальклору. Акрамя групы казацкіх песень, ён з’яўляецца ўлюбёным героем шматлікіх лірычных любоўных песень. Вобраз казака ў любоўных песнях вельмі ёмісты: у ім увасобіліся, па-першае, уяўленні аб маладым, прыгожым і мужным ваяры, па-другое, шырока абагульненыя рысы, характэрныя як для казака, так і для любога іншага “бел-малойчыка”, па-трэцяе, даволі нізкія маральныя якасці, якія праявіліся ў яго паводзінах у дачыненні да дзяўчыны (жорсткі падман, знявага, выкраданне і нават спаленне). Такім чынам, вобраз казака ў песнях пра каханне амбівалентны. Ён сустракаецца амаль ва ўсіх тэматычных групах лірычнай песні: узаемнае каханне, перашкоды ў каханні (ад’езд на вайну, нягода бацькоў на шлюб, сацыяльная няроўнасць), няшчаснае каханне, журба, здрада і ашуканы давер і інш. Аднак тэматычна больш разнастайным з’яўляецца група песень пра здраду казака і ашуканы дзявочы давер. Тут вылучаюцца творы пра падман маладой дзяўчыны, страту вянка, пазашлюбнае дзіця, выкраданне.

У вобразнай сістэме беларускага і ўкраінскага фальклора пазаабрадавага фальклору казак займае значнае (хаця і не аднолькавае) месца, што ўказвае на беларуска-ўкраінскія фальклорныя ўзаемасувязі.

SUMMARY

Hrynevich Yanina Iharauna

Belarusian and Ukrainian folk correlation: Cossack character in Belarusian traditional love lyrics.

The article covers the peculiarities of Cossack character in Belarusian traditional love lyrics. It proves that the character of Cossack in lyrics enjoys broad interpretation. It incorporates the image of a courageous warrior, generalised features of any fine young man, and still exceedingly bad moral. The presence of the character of Cossack in poetical systems of Belarusian and Ukrainian lyrics songs reflects the folk correlation between the two nations.

1. Беларуская міфалогія: Энцыклапедычны слоўнік / С. Санько, Т. Валодзіна, У. Васілевіч і інш. – Мінск: Беларусь, 2004. – 592 с.
2. Беларуская народная творчасць: Песні пра каханне / Пад рэд. А.С.Фядосіка і інш. – Мінск: Навука і тэхніка, 1978. – 616 с.
3. Беларускі фальклор: Пазаабрадавая паэзія / Пад рэд. К. Кабашнікава, А. Ліса, А. Фядосіка. – Мінск: Беларуская навука, 2002. – 563 с.
4. Вялікае княства Літоўскае: ВКЛ: Энцыклапедыя: У 2 т. – Т. 2 / Рэдкал.: Г.П. Пашкоў і інш. – Мінск: БелЭн, 2006. – 788 с.
5. Карский Е. Ф. Белорусы: В 3 т. / Е.Ф. Карский. – Т. 3: Очерки словесности белорусского племени. — Кн. 1. – Минск: Бел. Энциклапедыя, 2007. – 508 с.
6. Лірычныя песні: Бел. фальклор у сучасных запісах: [Зборнік] / Уклад. і рэд. Н. С. Гілевіча. – Мінск: Выд-ва БДУ, 1976. – 462 с.
7. Можейко З. Я. Песенная культура Белорусского Полесья. – Минск: Наука и техника, 1971. – 262 с.
8. Песні Беластоцчыны / Рэдкал.: А.С.Фядосік і інш. – Мінск: Бел. навука, 1997. – 365 с.
9. Пытанні мастацтвазнаўства, этналогіі і фалькларыстыкі. – Вып. 6 / Рэд.-укл. А. Г. Алферава. – Мінск: Права і эканоміка, 2009. – 598 с.

Роман Гузій,

**кандидат історичних наук, старший науковий співробітник
відділу етнології сучасності
Інституту народознавства НАНУ**

НАРОДНІ ОПОВІДІ ПРО ПЕРЕДСМЕРТНІ ВИДІННЯ

На основі аналізу етнографічних джерел показано ключові мотиви, етнолокальні варіанти та світоглядний синкретизм народних оповідей і вірувань про передсмертні видіння

Ключові слова: видіння, смерть, оповіді, вірування, уявлення.

Оповіді про передсмертні видіння – цікава, повчальна, але досі малодосліджена сторінка народної духовно-релігійної культури. А між тим, як і в інших пластах традиційного світогляду українців, і в них збереглися залишки архаїчних, дохристиянських вірувань. З другого боку, такі оповіді позначені сильним впливом християнської етики та есхатології. У сукупності різні за походженням світоглядні явища та їхні своєрідні народні інтерпретації творять синкретичний комплекс уявлень, який, безумовно, заслуговує окремого вивчення.

Докладні етнографічні відомості, з яких можна скласти загальне уявлення про предмет досліджу, ще на початку ХХ століття зібрав на Гуцульщині П. Шекерик-Доників. Повніша картина складається, коли до цих даних додати певний обсяг сучасних польових матеріалів з теренів Карпат, а також низку фактів, які в різний час зафіксовано в інших регіонах України.

Отже, згідно з численними свідченнями, незадовго до смерті деякі люди бачать картини потойбічного буття або ж мають інші видіння і, якщо можуть та бажають,